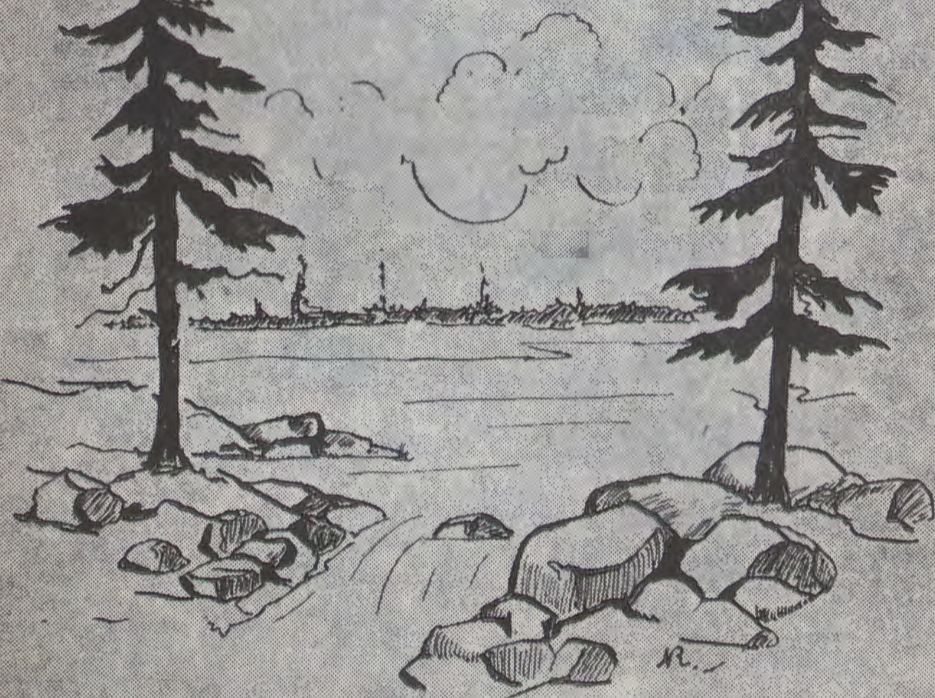

75

НА ПІВНІЧ

ПОДРОЖНІ ЗАПИСКИ НА
СКРИНЦІ ВІД КОНСЕРВІВ

Др. Ю. РУСОВ

Д-р Ю. РУСОВ

НА ПІВНІЧ

(Подорожні записки)

115

НАКЛАДОМ АВТОРА

ТОРОНТО

1955

**Обкладинка роботи Н. Русової.
Фотографії: Ю. Русова, Куртманша і Л. Бушєро.**

З друкарні Видавничої Спільки „Гомін України”

Торонто, Онт., Канада.

Одержавши наказ від міністерства: „Обслідувати в змислі рибальства осетрових риб річки басейну Гудсонової затоки і, не зважаючи на труднощі, податися оскільки це буде можливо на північ”, я спакував необхідний для колекціонування і польових дослідів матеріал і вирушив з Монреалу потягом до міста Норанда-Руан. З потягу приглядаюся до „жалісно убогого гіперборейського примітиву” за вікном. Рівнина. Безнадійно сумні простори „погарів” — спалених лісів, де стирчать лише обгорілі стовбури чорно-білих берез і чорно-рудих ялин. Подекуди почорніла земля вже вкрита молодими яскраво зеленими пагонами, або густим зеленим чагарником, з якого, як щогли спаленого корабля, здіймаються стрімчасті скелети дерев. І так проходили години їзди швидким поїздом. Потім серед цього безнадійного пейзажу з’являються типові вежі й будови шахт і фабрик, „де золоті риють в лісах”. Недавно вирости і похапцем збудовані міста з куснями вже прокладених асфальтових вулиць і з новими дорогами, які прорубують між камінням і пнями високо зрубаних дерев великі машини і маленькі люди. Тут гори бляшанок з консервів і густий тяжкий дим з коминів. Згадую Сковороду: „Ми порушили надра землі для металів... що день то нові винаходи і незрозумілі машини... а все людина відчуває, що її душі чогось бракує...”

В Руані (назва мимоволі нагадує мені вірш Франціска Вілона: „І Жанна, добра Лоренка, що англійці спалили в Руані...”) два комини головної фабрики міді денно і нічню пускають високо в північне небо дим, як Везувій коло Неаполю зі своєю вічною хмарою диму — „фумаролею” на синім південнім небі. Мене мило зустрічає п. Лео С., директор північних авіаційних ліній. Це ця компанія фінансує обслідування деяких річок і озер з метою налагодити комерційне ловлення осетрових за моїми порадами.

Добрий готель, кімната з сальончиком і лазничкою. За два дні оглянув це значно молодше за мене місто. Чути мови, головне французьку, дещо англійську, українську, чеську, італійську, польську, фінську, литовську та інші, яких не можу означити. Видно, що тут тяжкою працею заробляють і ще легше витрачають „запрацьований гріш”; повно на єдиній головній вулиці люксових крамниць. З усіх п'ятсот будинків міста, за моїм приблизним обрахунком, є принаймні п'ятдесят готелів, кожний з „барами” і „дансінгами”, завжди переповненими.

Докуповую необхідні у пушах речі і є „фельдцугс-берайт”.

„Ой, послалась доріженька через ліс, через ліс”...

Зразу по обіді від'їхали автом з Руану — Лео, два рибалки і я; за нами каміонетка (трок) з припасами, сітками, запасним мотором і ще двома рибалками. За яких пару годин, проїхавши переважно згаданим вище пейзажем обгорілих лісів, шахтяних верхів і попивши „кока-кола” в двох чи трьох придорожних селах, доїздимо до Амосу. Це ще сто миль на північний-схід. Не спиняючись у місті (опис якого буде нижче), прибули до аеропорту (!). Це малий будинок над невеликим озерцем. В нім радіоапарати, механік і пару людей невідомих функцій. На березі невелика гребелька з кругляків. На загал аеропорт дещо нагадує т. зв. кіргани на Дунаю — місця відвозу риби на „ліцитацію”. Ні одного гідроплану. „Буде в шість годин”, каже механік Дан. Розвантажились. Оповіли кілька відповідних анекдотів. Мій про лейтенанта, негра і п'ятьох матросів мав неабиякий успіх, але, на жаль, він не надається до друку.

Поїхали до міста, купили дещо, повечеряли, повернули до аеропорту (яких 10 миль від Амосу). Летимо, чи ні? Пілот Фред капризує, мовляв вітер, забагато людей і вантажу і т. п. Лео від'їхав до Руану, побажавши нам успіху. Фред хоче летіти завтра рано (він бо зро-

бив сьогодні яких 500 миль). Ми настоюємо, щоб такі сьогодні. Пхаємо багаж, провіянт, скрині, торби, бідони з бензиною і чотирьох рибалок, які дещо нагадують „низовую вольницю” Стеньки Разіна. Мене як почесного гостя і „представника уряду” уміщують біля пілота.

Фред — молодий англієць з карими очима, припросяє мене паском до сидіння, щоб така „значна особа” як я десь не вивалилася на поворотах і щоб я не уподобився Абраші, який у відомім анекдоті „упав у воду”. Мимоволі згадую „вдалу” експедицію мого колеги К. і жида М., які три роки тому таким же авіоном і теж шукаючи осетрів, замість озера в’їхали у лісові хащі, набивши на головах і других частинах тіла гудзів немало. Розбивши каное (човен) і з деякими тілесними ушкодженнями, „со срамом” вертали пішки яких тридцять миль лісами в супроводі обильного числа мух і комарів. (Про цих тварин буде згадано у дальшім описі наших перипетій).

„Чому я не сокіл! Чому не літаю?”

Прочитавши пару раз „Да воскреснет” і звелівши Фреду сфотографувати мене у позі старого авіатора через вікно кабінки, вважаю приготування закінченими і даю наказ відлітати.

На озері вітер „Норд-іст”. Отже проти нас, добрий для злету. Гідравіон розгоняється по хвилях. Трусить нас так, як колись бувало в’їдеш драбинястим возом з курної і м’якої сільської дороги на брук міста. Не без труду здіймаємося. Летимо. На долі лябіринт озер, буркунів, мочарів, рівних як стріла білих доріг, ріденько розкиданих фарм, порубаних лісів, які нагадують зверху пачки сірників, чорні плями погорілих лісів. Опісля сліди людського життя і діяльності зникають. Під нами лише килим лісу: світлі барви березняків, темнозелені плями смерек, руді і часто з дуже цікавими визерунками мочари і торф’яники. Піллот орієнтується по досить зужитій мапі і компасу — **напрямок на Північ-північ-схід.**

Фред щось говорить у трубку радіоапарату. Потім кричить мені у вухо: „П'ятдесят і 25 широта!” Я дивлюся вділ і по зрозумілим для географа причинам не бачу ні широти ні паралелі. Проте, пару років тому, коли я вивчав рижово-коропові господарства на Кубі, я виразно бачив тропік. Принаймні так було написано на двірці станції, яка так і зветься „Тропик”. Тут під нами вже скоро буде та „терра інкогніта” (незнана земля), яку я маю обслідувати „шукаючи собі чести”, а офісу осетрів.

Сонце вже низенько і тому добре видно рельєф — рівнина і де-не-де невисокі кам'яні горби. Кожна така скеля може мати в собі невичерпані багатства міді, заліза, золота чи уранія — цієї мрії кожного проспектора. В хмарах нас трусить понад норму. І так уже летимо понад дві години. Фред частує мене цигаркою. Кажу на все горло „сенк ю”. Він відкриває десь під моїм кріслом якийсь гвинтик і нас злегка продуває. Через надщерблене вікно розглядаю місцевість, міцно тримаючися сидіння, бо гойдає нас не аби як. Фред знов щось говорить у трубку радіо і потім кричить мені у вухо: „Ольга!” Мені приємно, що він чомусь згадує ім'я моєї племінниці, але я не зовсім розумію, яке відношення вона має до нашого льоту. Кричу на всякий випадок „сенк ю”, але він розуміє, що я щось не второпав, бо дякувати немає за що. „Ольга! Ольга!” кричить він, показуючи на блискуче в далечині плесо озера. Для кращого зрозуміння показує мені на уривку мапи це озеро, попри яке летимо. Це мене тішить, бо з моїх розмов з Лео я згадую, що озеро Ольга є вище і зв'язане протокою чи річкою Ольга з нашим озером Матагамі.

З-посеред хмар, спереду на північ блищить розпатлане, пооране затоками озеро Матагамі. Ледве не черкнувши вершки смерек над трьома горбами, сідаємо на воду. Знов повна ілюзія драбинчастого воза, коли гідравіон ріже вершки досить значних хвиль; потім плавба з легким гоїданням, як на човні. Зробивши лук по озері, заходимо в малу затоку.

Заклявши, один з рибалок вилазить зі середини дверей. Інші, як в „Енеїді” (прибуття Енея з помічним військом: „за ним вся зволоч у воду плиг Енею в поміч...”) потираючи заклакці від боротьби зі скринями і торбами руки, жваво скачуть у воду по пояс і, підхопивши за командою Фреда авіон попід крила і за вказівками рибалки, що вибіг з халупи нам на зустріч, підтягають машину до „порту”. Я приглядаюся до цієї операції і фотографую „висадку”. Хвалити Бога, скільки я не їздив водою і не літав повітрям, мене не бере ні морська ні повітряна хвороба і тому мій престиж не є ушкоджений. Але я згадую настирливі рекомендації моєї дружини не забувати вдягати кальози, якщо де буде вогко. Кальози я очевидно забув у готелі. Правда, на мені високі гумові чоботи майже до поясу. Надіючися, що чоботи з успіхом замінять кальози, плигаю теж відважно у воду, яка тут вже лише по коліна.

На горі стоїть „ізбушка”.

Виладуємося. Наша головна станція, або „штаб”, чи той „кемп”, про який нам писалося, що він є готовий для біолога-фахівця від міністерства (мене), це є досить простора хата, чи краще сказати „ізба”, або колиба з рублених кругляків. Двері, три вікна, дві радіоантени, на призьбі мотор для радіо-батерій. В середині добра плита, чотири залізні ліжка, великий стіл і біля нього лавки. Здається такі бараки описують у страшних оповіданнях про сибірські концентраки. На печі варить страву цілком здичавілий від самотнього сидження понад тиждень в очікуванні нас рибалка Люсьєн. З горя і від браку тютюну він скурив пару пакетів чаю, що, розуміється, відбилося на його фізичнім і головне ментальнім стані. На підлозі лежить заплутана у вузол Гордіїв сітка, яку він розплутує і не кляне при тім.

Вечереємо. Шинка, яйця, хліб, масло, бісквіти — солодкі для всіх і „сода” для мене, кава молоко „Карнатіон”. Жити можна. Вішаю над своїм ліжком

„флей-нет”, або по нашому полог (сітка від мух і комарів, які не зважаючи на густі хмари „флей-токсу” гудуть, як у добрий червневий день бджоли у діда Остапа на пасіці під Вінницею). Фред дякує за вечерю, бере з собою Люсьєна і „сірим шнурком” одлітає у вирій на пів-

Наш гідравіон прибув на озеро Матагамі

день. А ми „лист останній шлем до дому у пляшці з-під палаючого рому” й укладаємося спати. Так звільнивши загімегуватого рибалку зі служби, щоб не курив чай компанії і розпрощавшись з „цивілізацією”, засипляємо.

Вночі, крім сопіння і хропіння моїх товаришів, чути, як попри колибу, по даху, по підлозі щось бігає жваво тупотячи лапками. Я не є забобонний і тому догадуюся, що це не поляниці, не лісовики, не ігреці, не перелесники, не шішіги, не домовики, не водяники, не прокляті, не оборотні, не вовкулаки, підстельники і взагалі не якась пупкова, або безпупкова нечиста сила, — але різні звірятка „бібіт”, як тут їх звать. Тому відмовляючись, на зразок Енея, „Да воскреснет Бог і разточаться вразі Його”, як і в його випадку, „ні трохи не помогло. І коли славного Троянця русалка ”за ніс ущипнула”, мене цапнула за вухо мабуть миша з білими лапками. Добре, що не ласиця чи куниця. Згадавши вірш мого бувшого приятеля Рильського „...хтось по лісі вдруге, втрете перебіг”, засипаю сном праведника.

„Там знайду лейтенанта Глана, дасть він кави мені й дичини...”

Збудували мені стіл, полицю, стілець скомбінували з барила (на жаль, вже порожнього) від рому і коробки від помаранчів, полицю для книжок, хемікалій і реактивів. На столі мікроскоп. На полиці книжки: „Визначник риб провінції Квебек” мого колеги Лежандра „Паразитологія риб Української ССР” (видання Української Академії Наук — очевидно на рускій — „общепонятній” мові), машинопис мого архитвору (скромність є прикраса молоді, — тому я в моїм віці можу не підлягати цьому золотому правилу) про осетрів Св. Лаврентія, „Сексуальне питання в минулім, сучаснім і майбутнім”. Остання книга належить Люсьєну, який забув її взяти з собою. Останні два твори (осетри і питачня) багато ілюстровані. Будує на всякий випадок прилад — інкубатор для виводу мільки із заплідженої ікри риб системи Сес-Гріна мною удосконалений. Рибалка-шеф Ро готує обід. Тісно пообідавши, вантажимо „сток”, себто всі наші припаси, намети, снасті і самих себе на наше моторове ”каное” — човен.

Як і „будари” колишніх уральських козаків (нині,

здається, до щенту ліквідованих), наш каное, хоч і легкий (двоє людей можуть його нести на переправах), але може піднести багато вантажу: нас чотирьох, скрині, батареї, бідони з бензиною, намет і ще скрині. Тричі сфотографувавшись у позах мальовничих, відпливаємо.

„Нам свіжий вітер розвіва волосся над зморшками побідного чола”...

На жаль, крім дуже свіжого вітру на сильнім ході мотору, різані човном хвилі ляпають нас понад норму. Тому наказую одягти гумові одяги і рятункові камізельки не так від страху втопитися, як від вітру і втятих гребінців хвиль. Я згадую, що ми залишили в нашій хаті двері настіж, а там же мікроскоп і все майно! Але Ро заспокоює мене, що на 200 миль у проміні від нас на південь і на неозначену кількість миль у других напрямках немає людей, отже і немає злодіїв, а „бібіт” не вгризуть мікроскопа.

Будучи людиною культурною, я вважаю, що умивання обличчя має певне гігієнічне значення. Але коли це роблять хвилі озера без контролі найбільшого Божого дару — волі людини, то це насильство. У всякому разі за дві години нашої плавби на північ проти свіжого Норд-еста моє обличчя було вимите досконало.

Рибальський пункт, літера В. причалуємо до берега проти сильної течії, нижче порогів. Тут, крім чорних мух, комарів і неабиякої кількості порожніх пляшок від „скочу”, мальовничо прикрашаючих околиці великого шатра, є ще двоє рибалок.

„Еней зайшов в намет просторий”, де труп осетрика лежав, над ним рибалка із Амосу ялицею мухи відганяв... Рибалки ці більше нагадували розбійників Пугачова і мали при поясах кінджали значної довжини. (Тому я згадав відому кавказьку пісню: „Чем будім руских резать, чем будім руских резать?! — Ножіком будім резать, ножіком будім резать...”) Скінчивши за тиждень кілька „сороківок” дбайливо присланих Компанією, ці рибалки були в песимістичнім настрою. Звичайні скарги

на погоду, на місяць, на пороги, на недосконалість гачків і сіток та взагалі на все, крім їхньої природньої схильності до „дольче фар ніенте” або по нашому лінощів.

За три останні дні вловили лише зо тридцять осетрів, які страждають у клітці у воді при березі. Мало. Беруся до контролю замучених і поколених кармаками осетрів за допомогою рибалки, якого дуже тішить моя рулетка і люпа. Надлюдським зусиллям (проти правил рибальства, але зі злости) видушую зі солідної осетрихи пів тарілки ікри з кров'ю. Із самцем, як з козлом, хоч убий, не дає молока. Це ми і зробили.

Лишивши частину „стоку” — вантажу на пункті В і взявши двох рибалок, їдемо лаштувати новий пункт С вверх по річці Ольга. З нами очевидно ті рибалки, яких ми привезли і які ще не встигли розледачитися на призьділю. Перепливаючи пороги я переконався, що при такій плавбі, без досвідчених лоцманів, наші рятункові камізьельки можуть здатися кожної хвилини. Сам я, хоч вмю плавати, не маю жадної охоти відкривати проти моєї волі купальний сезон; до того ще температура води є 13⁰ С. Рибакі ні один не вмюють плавати, хоч із їх дальших оповідань, їм здебільшого щастило, чи то перекинувшись з човна, чи то провалившись на тонкому льоду якось добитися до берега.

Врубуюємося у непролазні хащі і прибережні чагарники і, вирубавши яких 30 x 30 кроків кущів, берези і ялини, допомагаємо ставити намет. Лишивши сітки і кармаки і побажавши успіху і доброго вечора нашим рибалкам, відпливаємо „додому”.

Вітер цілком ущух. День соняшний. Вечір зелено-рожевий.

**„У хутрі лисячим мене відвідав гість, із люлькою
в зубах і з пойнтером Нероном. Тепер у двох сидять,
Нерон поважно їсть, гість п'є і тихий дїм
ввижається затоном”...**

Прокинувшись і визирнувши з-під полога, я побачив мого „гаупт-фішера” Ро, який мирно пив каву, за-

їдаючи гарячими млинцями, і то разом з моїм давнім приятелем покійним К. Протерши очі і остаточно вилізши з-під полога (флай-нет) я переконався, що це не був бл. п. К., а зовсім подібний до нього лісний сторож і пропектор, який прилетів вночі гідравіоном і обїздив своїм моторовим човном озера. Зав'язалася, як то буває на відлюдді, щира балачка з цим старим лісовиком, що живе літо і зиму понад озером яких 60 миль звідси. Очевидно, він оповів нам про незвичайні улови осетрів, які тут мали місце, на жаль, вісім років до війни. Довідавшись, що я українець, він оповів нам слідууючу пригоду, яка трапилася з його приятелем і товаришем по праці, українцем Д.

„HOMO HOMINI LUPUS EST” — Ми тоді працювали, так оповідав цей старий лісовик, у далеких пущах на півночі, підготовляючи місце для майбутньої дороги і розробок мідної руди. Ми мали побудовану хату-кемп і досить усякого „стаку” (харчів). На яких двісті миль від нас не було й чутки не то про людей, а навіть про індіан. По ночах відвідували нас ведмедики і вовки вили з голоду чи на місяць. Харчів у нас було більше, ніж треба і ми не шкодували викидати рештки до „гербеджу” і на смітник, який все розростався у ярку поза нашим табором на превелику радість ведмедиків, вовків й інших лісових мешканців. Українець явно сумував. До того, звикши в Європі до ощадности, він ніяк не розумів, чому ми викидаємо на смітник таку силу, на його думку, ще добрих речей. З суму він ходив до лісу і, сівши над ярком, співав ностальгічні українські пісні. Йому не раз акомпаніювали своїм виттям вовки. Так минуло багато часу. Українець здається заприятелював із вовком, який не лише підвивав нашому співакові в особливо сумних мотивах, але навіть підходив на кілька кроків до нього і їв харчі (дещо зіпсуту шинку, рештки млинців, хліба і бісквітів), які українець йому кидав. Одним словом українець і вовк заприятелювали. Праця наша йшла поволі. Аж трапилася пригода. Десь восени нас збудив сильний дух диму. Лісова пожежа. — Це не

жарти, бо тоді ще не було в тих місцях, де ми працювали, жадної охорони лісів. Ми ледве встигли вихопитися до річки, щоб тікати на той бік. Хто був жвавіший і сильніший, захопив човен. Билися коло того човна немало. Я був тоді кременіший, як тепер і давши кілька добрих стусанів іншим, таки упхався в човен. А вогонь все ближчав. Тікали лосі, олені, вовки, ведмедики, і з того переляку один одному нічого не робили. Перехопившись на другий бік річки і трохи опам'ятавшись, дивлюся, що робиться на тому боці. Звірина, яка не боїться води, перепливає досить бурхливу і широку річку. Вовки бояться води і виють як навіжені. І бачу я серед цієї менажерії нашого українця. Не встиг чи не зміг вскочити до човна. А ліс вже горить попри самий берег. З нашого „кемпа” лише дим і полум'я. Аж бачу, наш співучий українець заспівав якусь свою пісню. Думаю, збожеволів бідолаха з перестрашу. Але ні. Почувши знайому пісню, підбігає до нього його приятель вовк. Лащитьяся, як пес коло ніг. Просить наче: „рятуй”. Схопив його українець за карк, вірте чи не вірте, і шубавсть з ним у воду. Течія їх несе. Вовк, хоч і не любить води, але пливе, а українець міцно за карк чи там за хвіст тримається. Не вмів сам плавати, як і багат з нас. Знесло їх яку мило ніжче нас. Я біжу, щоб рятувати, берегом. Аж бачу обое, вовк і людина, прибилися до берега. Підбігаю до них. Обое лежать, як непритомні. Стомилися. Піднімаю українця, „дякую” каже, „а де вовк?” Вовк лежить і тяжко дихає. Не любить купатися! Ледве встав вовк, певне мене злякався. Глянув на свого вчителя співу, завив трохи і поплентався в ліс. А з узлісся ще раз глянув на свого спасителя і спасеного”.

Це оповідання зворушило мене і Ро. Щоб довести чар українських пісень, я заспівав „Ой, не шуми луже, зелений байраче”. Не даром сам Кошиць, будучи вчителем співу в нашій гімназії, вчив нас співати на „А” — „Луна полна, Луна ясна...” і, правда, за безголосся він досить скоро мене прогнав з хору. А все ж таки, то був КОШИЦЬ мій вчитель!

Не дивно, що моя пісня дуже подобалася і Ро і про-спектору. Завваживши, що ми безумовно віримо його оповіданню, К. сказав: „То з вовком пусте, а от я вам оповім, що було зі мною і з тим самим українцем і з псом.” Ро довго копирсався у своїм ліжку і таки витяг для такого випадку завітну пляшку рому. Відкрили пару консервів: сардинок і лосося, підогріли чаю (що лишився від Люсьєна) і розмова поплила далі. А поза хатою вітер, дощ і буря. Носа не можна показати.

„Нашкодивши дещо в провінції Саскачеван, подалися ми з Петром (це ім'я того українця, що піснями причарував вовка) до інших провінцій на Захід. Ішли, ішли, ішли, аж вже не мали що їсти, ні грошей, та й не було по дорозі ні хати ні села. І то вже кілька днів. Я очевидно є добрим християнином, але не дуже то вірю, щоб Бог мішався у наші справи. Але Петро кожного ранку і вечора молився, щоб Бог вирятував нас з халепи.

Охляли ми від того безхліб'я зовсім. Ледве плентаємося. Переночували під деревом, і все мені снилося, що Петро перетворився у смажену курку. Ранком бачу — Петро молиться. Помолився, а тоді й каже мені: „От ти не віриш, що Бог чує щирі молитви навіть про діла прості і земні, а я тобі кажу: іди цією дорогою просто, тоді поверни, як буде заросла стара дорога праворуч. Знайдеш порятунок. А я тут полежу, бо відтоптався.” Посміхнувся я і таки пішов з останніх сил. Дійсно, праворуч дорога є. Заросла травом, видно ніхто нею давно вже не їздив і не ходив. Пройшов із пів милі, аж бачу за лісом будинки. Поміг, думаю, Бог українцеві. Заходжу в село. Нема нікогісінького — пуста. Це буває в західньо-північних провінціях. Була праця — були люди і побудували хати і „кемпи”. Скінчили працю, все кинули і подались геть. Заходжу в першу хату. Перше, що побачив, — це скриня з бісквітами і кілька бляшанок з консервами. Підкріпився. Пішов шукати Петра. Зустрів його незабаром; плентається бідолаха аж заточується. Рішили залишитися в покинутім селі відпочити. Розташувалися в одній халупі, де знайшли харчі і по-

близу якої була й криниця. Ніч темна, хоч в око стрель. Лежимо. А тиша така, що аж страшно. Як у домовині. Не спалося ні мені ні Петрові. Певне об'їлися консервів після голоду. Аж чуємо, щось виє." У мене й у Ро аж мороз пішов поза шкірою. Хоч, як я вже згадував, я не є забобонний.

„Аж чуємо, у двері щось шкрябає і виє жалісно". У мене і Ро почало ставати волосся дуба, хоч і він і я бували в неабияких пригодах. Але, знаєте, із чортovinням треба бути обережним, особливо на відлюдді.

„Петро хреститься і читає молитву по вашому. Я схопив якусь поржавілу сокиру і „флеш лайт", який ще трохи світив, і йду до дверей. — Тут К. зробив павзу. Ми з Ро цілком похололи.

Відмикаю тихенько двері. Аж у хату вскакує пес. Таки пес „каніс". Нам трохи відлягло від серця, бо пес, то є як-не-як пес, хоч може й оборотень, а все таки пес.

„Лашциться, і за штани надвір тягне. Петро теж скочив з нарів. Що його робити? Дати псові чогось їсти. Не їсть. Скавчить і надвір тягне і так наче просить: ходім, мовляв, зі мною. А вже почало розвиднюватись. Вийшли ми, йдемо за псом. Він біжить вперед, оглянеться, загавкає, щоб нам, мовляв, сказати: ходім, ходім. Ідемо. Так пройшли якихось зо три милі і то все далі у ліс малою стежкою. Бачимо, стоїть хижа. Звичайна хатка, яку собі роблять проспектори чи мисливці. І я такі мав. Двері, як то буває, відчинені. Заходимо. Смердить пусткою і трупом. А вже таки добре розвиднілося, хоч сонця ще немає. Знаєте, на півночі вліті короткі ночі. Бачимо, на ліжку лежить добре вже розложений труп. Пес тихо скавчить." — У нас з Ро знов мурашки забігали по спині.

Оглядаємо. Рушниця в кутку. Видно мисливець. Коло ліжка скриня від консервів чи що, а на ній зложена досить струхнявіла одежа і шкіряний портфельчик. Розглянули в ньому. Записка. — „Я насилу добрався до цієї хати, бо дуже хворий. Якби хто знайшов мене мертвим, то прошу поховати по християнськи. За піччу торбинка

з золотим піском. Половину прощу взяти собі, а половину віддати моїй родині. Тут адреса. Повідоміть їх про мою смерть. Підпис.” Ми так і зробили. Витягли покійника з ліжком на двір. Викопали яму і скинули його туди з ліжка. Петро по вашому прочитав відповідні молитви. Я трохи поплакав, бо так годиться. З кожним таке може трапитися. Заспівав Петро ще на прощання, і ми пішли. Пес постояв на могилі, завив жалісно і побіг за нами. Золота було як кіт наплакав. (на які дві тисячі долярів). Ми, відпочивши добре в покинутім селі, почували далі і в свій час чесно віддали половину золота і записку та рушницю родині покійного. Там у місті і пес від нас відв’язався, а то все з нами йшов. Думали ми не раз про псову вірність і про те, як він не пропав, вартуючи свого господаря. Зрештою, він міг знаходити щось їсти в селі, як ми.”

Нас зворушило до сліз це оповідання і певне старий трапер і пропектор, що так нагадував мого покійного друга, міг би ще оповідати про пригоди свого довгого лісового життя, але він подякувавши нам за ласкаве прийняття, відплив своїм каное і зник у мряковинні над озером. А ми взялися розплутувати прокляту сітку. Ми скоро сконстатували, що певне у Люсьєна від курення компанійного чаю замакітрилося в голові і сітка виявила справжній Гордіїв вузол. Повідрізали грузила і поплавки — в цей спосіб розрубали цей Гордіїв вузол.

Їхати на наш рибальський пункт по „хвилям сивокошим” — перспектива не захоплююча, бо мокнути 25 миль хоч би і в непромокальних одежах ми охоти не мали, тому лишилися „вдома” і зайнялися домашніми справами.

Перебувши мирно пару днів „дома”, збудувавши інкубатор системи Сес-Гріна (мною удосконалений) і приладнавши кілька рамок з сітки для виготовлення ікри (кав’яру), а також знайшовши криницю з водою холодною на 40 Ц, я і мій рибак вирушили на пункт В. Я взявся міряти осетрів і брати витинки плавців для визначення віку при допомозі одного з рибалок, якого дуже тішила моя рулета і люпа. „Гнус” (так у Сибірі звуть всяку ко-

машню і мошкарю), користуючися з того, що в нас зайняті руки та до того ще й у слизу і крові осетрів, веде правильну облогу вух, потилиці, чола, носа і рук. Терпляю для науки гірко.

Ловлення іде в'яло. Нові рибалки явно розледачуються під впливом попередньої „екіпи”. За цілий день два пункти (4 рибалки, сітки і кармаки) піймали 17 осетрів. Осетри худі, старі і сумні на вигляд.

Погода чудова, але наближається буря. Мене ще батько навчив практичної метеорології і тому я ніколи не помилюся у передбаченні погоди чи непогоди. Ліпше ніж метеорологічна станція „Дорвал”. Тікаємо наші 25-30 миль на всю силу мотора і з першими краплями дощу ховаємося в нашу халупу.

Вітер „S”, сонце, тепло (вода 15° Ц., повітря 25). Зв'язуємося по радіо з компанією. Я рішаю зняти всі пункти на озері Матагамі, бо ловлення не виправдує видатків і ціна за старих осетрів у Нью Йорку занижка.

Наші розмови по радіо з Руаном переривають рибалки, які приїхали з пункту „B”, щоб переконатися, чи ми не наживали п'ятами з гідроавіоном. Привезли осетра, з якого я зробив досконалий портрет перед тим, як він пішов у казан на обід.

Хоч ні в нас ні в рибалок вже не було рому, ані скачу, обід пройшов у значнім піднесенні. До того прилетів авіон з Амосу. В часі обіду у капкан попався звір. Правда, це не був ані білий, ані чорний ведмідь, ані вовк, ані лисиця чи куніця, а ласиця. Це вона тупотіла ногами лапками, інспектуючи наш провіянт. Я запхав її у галоновий слоїк, думаючи, що у неї перебиті задні лапки. Поки ми обідали, обмірковуючи якою смертю має згинути згадана ласичка (формалін, утоплення у клітці, удар по голові і др.), вона вискочила зі слоїка і хитро оглянула нас і хату. Всі кинулися її ловити. Змішалися вкупу ласиця, люди, писк тварини, закляття рибалок. Все пішло шкереберть. Хитра тваринка, не поминувши вкусити одного з рибалок за палець, знайшла щільну у підлозі і зникла у невідомім напрямку.

Гідравіон привіз листи, помаранчі і наказ вирушити з цього місця.

Рибалки поїхали на пункт човнами. Я з Фредом знялися яких пів години пізніше і, поллигавши в міру по хвилях озера, полетіли їм навздогін.

Масакра осетрів на пунктах В і С

„День, весна, сміється сонце, кожний світиться листок. Із різниці тихо плеще крові чорної струмок”...

Всі рибалки і яких 75 осетрів вже на пункті В і вже починають „дресувати” риб. Dresser — зіпсуте англійське to dress — одягати. Краще сказати приправляти, бо осетрів не одягають, а радше роздягають). Чути лише хруст голів розбитих сокирою і хряскіт відрубуваних плавців. До цього додається характерний звук розпорених животів. Кров, слизь, тельбухи, зрідка ікра і зграї метеликів махаонів, які замість поетично пити нектар з квітів, вкривають, як орієнтальний жовто-чорно-синій килим, калюжі крові і слизу. Деякі махаони прилипають до слизі. Правду сказав Сковорода про метеликів, що обпалюються на вогні свічки: „Охота моя погубляє мене”...

За допомогою пілота Фреда, який веде запис, бо у мене брудні руки і перешкоджають комарі і чорні мухи — міряю, важу, беру зразки гонад, вирізую кавалки плавців для визначення віку і взагалі страждаю для науки.

Мене завжди дивує, що тут, у протилежність європейським осетровим чи іншим рибним промислам ряд цінних продуктів не використовується і просто кидається у воду. В дельті Дунаю голови „варки” засолені чи свіжі ідуть у їжу, бо мають багато смачного м'яса, а хрящ дає желатину і знаменитий холодець. Плавці теж цінний продукт для вироблення желатини, печінки й незрілі полові продукти дають цінну олію для фармацевтичних виробів, плавний пухир дає найліпшу желатину і дуже добрий клей (індіяни використовують пухир для

цього), опинна струна або хорда дає знамениту „візігу” як фарш для пирогів, кишки і взагалі неспоживані частини йдуть на виріб рибної муки. Тут все це викидається і втрата на вазі „дресованого” осетра виносить 55%, а в Європі лише яких 10%!

Ікру, на мою думку, просто псують. З усіх осетрів цей раз було лише чотири самиці із більш менш чорною ікрою, які дали яких 11 фунтів кав'яру. Решта самиць були вже з вибитою ікрою, або ще цілком незрілою. Головна хіба у виробі кав'яру — це брак не то стерильності, але взагалі будьякої чистоти. Ні руки, ні сита, ні миски не миються. Пробивають ікру через металічні „гροхотки”, промивають річною водою, солять правда у емальованім ведрі і розливають знов же на металічні сита. Металь й ікра не мусять стикатися. На мої зауваження щодо нечистої праці мені відповідали цілком слушно, що ікру все одно будуть стерилізувати. Це так; прийнята в Америці стерилізація позбавляє кав'яр останнього смаку і користи для здоров'я.

Остаточню „видресованих” осетрів, „колодки” по нашому, уміщають у скрині з битим льодом (привезеним авіонам) і вантажать в авіон.

Авіон забирає і трьох рибалок. Я і Ро вантажимо майно на човен і рушаємо по спокійному як дзеркало озеру до нашого табору.

Урочисті обіцянки Фреда не здійснилися ні на другий ні на третій день. Тому до схочу накричавшись у радіо: „Амос! Амос! Амос! Тут Русов і Ро! Амос, Амос і т. д.”, не одержавши жадної відповіді, їдемо човном обслідувати озеро в змислі добрих місць для ловлі осетрів.

Озеро як дзеркало. Повна тиша і здається повна відсутність життя. Ні жаба не квакне, ні риба не сплесне. Зрідка чути лише все ту саму мелодійку якоїсь пташки: „Цудрим, цим цим, чудрим цим цим — бо другої не знає”. Лише гук від мотору викликає в хащах лісу луно повну якихось дивних звуків. Тиша.

В одній затоці бачили хатки бобрів і вміло підгри-

зені ними дерева. Над вечір (далеченько від'їхали) рішили зробити візиту нашим „близьким” (40 миль) сусідам — лісовій сторожі. Мала затока. В небі опалеві північні барви вечора. Чепурна сторожка. Кілька човнів прив'язано. Швидко всакуємо у двері затягнені сіткою, щоб не напустити комарів. Вітаємося. Раптом чую:

— Пане Русов! Що Ви тут робите?

Пізнаю у бородатім розбійнику мого колегу й сусіда по лябораторії, біогеографа Ш. З ним ще студент з нашого університету, якого пізнаю по незвичайнім підборіддю, яке в спокійнім стані сягає йому дещо нижче грудей. Ще один географ з Квебеку і провідник.

— Це вас наші рибакі бачили, як ви їхали через пороги на річці Ольга?

— Так, ми пливемо з Уосванані. Це старе індіянське село. Там є місія і аеропорт.

— Куди?

— Оглянемо озеро, тоді річкою до Сенатерра. А Ви?

— Ловимо осетрів, завтра перелетимо далі на північ.

І далі розмова йде про незрозумілі лісовикам і рибалкам наші проблеми з біогеографії, іхтіології. Дивно якось і приємно серед диких і заледве відмічених на картах пралісів зустріти „своїх” по освіті і науковим інтересам колег...

О молодість розсідлана на річці на Уралі...

Так колись в часи моєї далекої юности я працював на Уралі (річці) теж над осетрами як практикант під доглядом керуванням проф. Бородіна „природного” уральського козака, цього піонера культури осетрів. Мене з двома козаками охорони і з барилом з маленькими осетрами післали, щоб зробити спробу заселення одного шілком ізольованого озера у яких 250 кілометрів від Уральська. Ця „експедиція” (десь тут мандрував колись і солдат Шевченко) складалася з „арби” — воза, запряженого парою верблюдів, погонича кіргіза і одного козака Токарева і „пішого”, що їхав зі мною ар-

бою, Булатова. Головне місце займало велике і найцінніше для нас барило з осетренятами. Булатов всю дорогу співав козацьких пісень і частушки, які на протязі 10 днів, що їх ми провели разом, були різні. Токарев, їдучи поруч з нами, пояснював мені — студенту, чому козаки нерозганяли студентські маніфестації нагайками. Він твердо знав, що „внутреніе врага ето жиди, поляки і студенти”. — „Ти зачем Александрич (уральці часто звуть по батькові), за жидов стоял? За ето і білі”. Під жидами він розумів взагалі революціонерів.

Отже так і їхали вже днів зо три. Бачили часто сайгаків, нероз дрохвів. Одну якраз вбили „з під'їзду” цього дня. Коло малої кринички стали на нічліг. Згодом бачимо, над'їздить нам напроти друга арба. В ній козак кіргіз погонич і ще одна особа. І вони всі троє були як і ми чорні від пороху. Воду з кринички-калюжі ми сливе всю використали для наших осетриків. Замість нашого барила на їхній арбі була велика цинкова, кругла ванна. Козаки пізнали свого: — „Єгорич! Каво везеш? — Англічаніна. 10 рубльов взял. — Бога ти не боїшся! 10 цалкових! Да красная цена трешніца! — Да сам відіш с купелью путешествует. С такова і 15 не грех взять”. — Цей аргумент був цілком задовольняючий.

Англієць геолог знав кілька слів по російськи, але добре говорив по французьки. Я запросив його повечеряти з нами дрохвою (дундуком). Він подякував. Козаки і я вже сиділи при вогнищу, кіргізи робили „намаз” — молитву. Англієць зник. Ми вже їмо дрохву і п'ємо кумис. Нема англієця. Англієць за арбою переодягся у вечерове вбрання (смокінг, тверда сорочка). Ми остовпіли, хоч і сиділи, побачивши його в такій строї мало пасуючим до „степі широкої”.

— Вибачте, що я не поголився, — каже син Альбіона.

— Вот чудак — сказав Булатов — етикет держит.”
Вечеряємо.

І як ту в північних пушах Канади, так колись там у кіргізьких степах, майже всю ніч перевів на розмовах

із „своїм” молодим вченим. Розмова іде про амоніти, белемніти. Він знає мого колегу геолога Палія (останній нащадок гетьмана Палія, поляг він у бою з москалями у 1918 р.). Я знаю праці проф. Лучицького, якого дуже шанує мій співбесідник і у якого я трохи не „засипався” на проклятих очах трилобітів...

Наговорившись з колегами і подякувавши за „6-12” (чудодійне средство від комарів), вертаємося „додому” пізно вночі, орієнтуючися по зірках.

..Ці казки і ці легенди з голубим димком вігвамів...

На другий день таки прилетів авіон, але з другим пілотом. Фред відлетів до Лабрадору. Частина майна має летіти до Амосу. Нас у два польоти, які тривали чотири години, перетранспортовується на північ на річку Гурікана. Перші відлетіли Ро і новий рибалка, який сильно нагадував слугу Чічікова у безсмертних „Мертвих душах” Гоголя: „Мав, звичаєм свого звання, грубий ніс і обвислі губи”. Я відлітаю з човном і рештою вантажу. Під нами вже знайоме озеро Матагамі з усіма вже знаними мені затоками і протоками. Далі озеро Грас, далі знов лябіринт торфяників, озерець і річок. Часто вже трапляються голі безлісні місця (тундра), звани чомусь тут „савана”.

Пілот кричить мені в ухо: „Гурікана рівер”. Сідаємо на річку, перелетівши над порогами і досить значним водоспадом.

Плисти авіоном річкою краще, як озером, бо немає хвиль, але немає куди маневрувати, бо вгору по річці, за яких пів милі пороги, а вділ каскади. Прибуваємо до берега, де нас зустрічають наші рибалки. Розвантажуюємося. Над крутим беріжком вирубаний в лісі просік, добра рублена хата і ще якісь клітки чи каркаси якихсь будов.

Це індіанський зимовник. Порожній літом бо, як мені пояснює Ро, „цивілізовані дикуни” літом працюють на вирубках лісу чи на фабриках, а зимою сидять дома

і полюють. Площа відвойована індіанцями від лісу, має яких 100 на 150 кроків. Все заросле травою, пні дерев до пояса високі, повно зарослів болитолову (як у нас на Чернігівщині) і вереску. Це надає цій вирубці рожево-білий колорит.

Розташовуємось, як дома у хаті. Як на „дикунів”, то хата дуже добра. На помості і крита драницями. Попри одну стіну човен. Вікна зі занавісками. Всередині добра модерна піч на дрова. В одному куті нари з дощок, попри вікно стіл. За печею, яка стоїть майже посередині

„Б'ють пороги”...

хати, всяке господарське майно: ракети різних розмірів (певне і для дітей) для бігання по снігу, дерев'яні „рюкзаки” для ношення немовлят за спиною. Дитину припеленують до цієї дошки, не забувши накласти під пелюшки сухого моху, що і тепло держить і практично. Попри одну стіну гарна полиця з різними дрібницями; попри другу висять шкіри полярного зайця — біленькі і чисті. На передній стіні портрет королівської родини.

Нам тут більше подобається як у бараці над озером Матагамі, бо двері і вікна щільно зачиняються, підлога з дощок, всі щілини між стовбурами стін старанно за-

пхані мохом — отже в хаті немає мух і комарів. Проте ми на всякий випадок пускаємо хмари „флей-токсу”.

Повечерявши і зорієнтувавшись, за вказівками пілота, на карті, де ми, прощаємося з авіоном і поговоривши про дальші пляни, лягаємо.

Перш за все уставляємо антени нашого радіо, бо антени індійського радіо (дійсно „цивілізовані дикуни”!) стоять в іншому, як нам потрібно, напрямку. Нам треба, щоб дріт бездротяного телефону стояв під прямим кутом до потрібного нам напрямку на місто Амос або Руан, тобто по лінії на південь-південь-захід, яку визначаємо по досить непевній карті і компасу. Завважаю, що всі лісовики завжди мають зі собою компаси і добре закорковану пляшечку зі сірниками.

Я оглядаю селище індіан. За хатою стоїть великий круглий каркас куреня і посередині вогнище; коли він щільно вкритий сосновим галуззям, в нім вудять м'ясо димом з листових дерев. Між пнями зрубаних дерев ще кілька вогнищ із великими казанами для витоплювання смальцю. Трохи далі каркас „вігваму”. Це основа хати з дощок заввишки до коліна, з тоншого дерева щось подібне як каркас, нави на половину довжини основи хати. Підлогу заміняє шар, на який фут завгрубшки, з ялинових гілок. Зимою цей остов накривається брезентовим тентом (колись шкірами) і ставляється залізу піч.

Ближче до лісу ціле селище малих, але добре збудованих собачих буд, деякі подвійні, певне для родинного собачого щастя. Стежка веде просто у ліс. Пройшовши кілька кроків, я мусів негайно відступити у повнім порядку „на задалегідь приготовані позиції” перед гураганним штурмом комарів і мух.

В траві, а подекуди цілими купами розкидані кости лосів, ведмедів, черепи куніць, бобрів і інших об'єктів індійського полювання. В двох чи трьох місцях купи шерсті і вовни теж з диких звірів. Серед цього всього дивно вражає дитяча забавка — маленький автомобільчик і не дуже підтоптаний дитячий „міський” черевичок.

На дерев'яній призьбі хати багато дерев'яних обручів і обтесаних дощок для розтягання шкір.

Установивши радіо-антени і натягнувши дроти бездротяного телефону, прокручуємо дірку між стовбурами стіни і скриньку радіо уставляємо в хаті під портретами короля і королеви. Пробуємо зв'язатися з цивілізацією: „Руан! Руан! Руан! Тут Гурікана річка. Тут Гурікана річка! Гурікана річка! Тут Русов і Ро! Раз, два, три, чотири, п'ять, шість' сім, вісім, дев'ять, десять! (Це щоб на прийомній станції звернули увагу, що радіо починає говорити, так би мовити, замість телефонного дзвінка). „Раз, два, три” — і так далі. — „Чорти б вашого батька взяли” — додаю ще від себе по-нашому. Пробує говорити Ро ... „п'ять, шість, сім, вісім, дев'ять, десять. Овер! Овер! Овер!” (Значить — перестаю говорити і слухаю вас). Радіо — ні пари з уст. Чути правда, як хтось комунікується з кимсь з аеропляна.

Переставили антени радіо. Бо для нас радіо це не жарти і не забава, а єдине сполучення зі світом. Ро мене потішає, що якби хто з нас зломив ногу, чи втопився, то ми маємо право гукати „SOS” і хтось прилетить нас рятувати. З горя і того пересердя Ро ставить свій радіо-апарат і ми насолоджуємося концертами або повідомленнями з ближчих (250 миль від нас) містечок про шлюби, або поздоровлення з днем народження. Точнісінько як у наших газетах у відділі „Родинна хроніка” або „Милі несподіванки”. Ро дає коментарі: „Це тітка Манджо виходить заміж. От гулятимуть на весіллі!” Або: „Це моя кузинка святкує народження. Йй уже 18 років”...

Так спливає час. Кругом мертва тиша. І лише під вечір скиглить якась пташка.

Від'їздимо човном обслідувати річку Туржон і доплив Гурікани. Плесо води, як дзеркало. Тиша повна. Якась насторожена тиша, співає та сама пташка своє „Цидрим-цим-цим”. Це все. Беззвучність.

Ось чути шум водоспаду. Рішаємо завтра поставити кармаки. Пливемо далі. Знов пороги, через які проходимо без пригод, але при малій швидкості. Щоб бува

не наскочити на підводний камінь. Ще проплили яких десять миль і трохи розчаровані, бо ніде осетри не вискакують з води.

Пригадую, як виїздив з рибалкою Емілем на озері Св. Франциска наслухати де скачуть осетри. Там що 10-15 хвилин чути було характеристичний сплеск великого осетра, який чомусь любить вискакувати з води — „тратися” по словам дунайських рибалок.

Поставивши для „тестування” кармаки, вживаємо наступні дні для дальших обслідувань річок.

Піднялися скільки було можна по Гурікані аж до каскадів. Я малюю цей прекрасний водоспад, через який ніяк не можна плисти, а тягти човен волоком по непролазному лісі перспектива мало потішаюча. Ро уважно розглядає скелі і каміння — звичка проспектора, деякі камінці відбиває сокирою і кладе в кишеню.

Вертаємося і пливемо іншою сагою річкою. Це водяна алея між стрункими ялинами (Epinettes). Якби це були кипариси, то пейзаж був би цілком у стилі Бекліна. „Острів мертвих”. Любуюся як два соколи ганяють великого пугача — свого нічного ворога. Приємно бачити три живі істоти серед повної тиші пралісу. Легкі перисті хмарки у формі труб архангелів у коментаріях Морозова до Апокаліпси. Ці хмарки не віщують добра на завтра.

...„І заходом червоним про день бурхливий нам дається вість. Про вітер крижаний із рогом міднодзвонним. Нехай летить і мчить на білому коні, припавши як Нечай до сталевої гриви. У нас ясний вогонь і спогади ясні.”

Північна мелянхолія дощового дня після вчорашньої бурі. Проте зв'язалися по радіо і повідомили, що тут місця для ловів незадовольняючі. Відповідь неясна. Просимо зняти нас з цього пункту. Лео дискутує зі мною по радіо, де далі вести обслідування. Обіцяє прислати авіон за пару днів.

Ро злий: сподівався бути на Івана Купала у себе вдома, бо радіо оповіщає про всякі розваги, танці, вогні, процесії...

Обіцаних „пару днів” тяглися п'ять днів, за які ми

добре обслідували річки, продершись таки через пороги далеко на північ у напрямі Гудсонової затоки. Вечорами працюю над колекціями. Виклав нашим рибалкам „курс” метеорології, згадуючи „пригоду на хуторі” (популярна метеорологія мого батька).

„І вже над рідними степами заторохтів аероплан”

Наше сидіння скінчилося. Наш авіон! Позавчора ми були зраділи, вискочивши вдосвіта на гук мотору, але то був двомоторовий військовий літак. Авіон сідає і підходить до нашого імprovізованого і нами вдосконаленого здоровенною колодою порту. Цю колоду ми приволікли під час одної з наших екскурсій і не без труду прип'яли до берега. Зустрічаємо авіон і пілота з захопленням. Новий пілот рудий і старший вже англієць. Пояснює, що запізнення трапилось тому, що його було спішно викликано, щоб шукати утопленика у якомусь далекому озері. З подробицями оповідає про зовнішній вигляд згаданого потопельника, як він „посинів і весь розпух”.

Вантажимося. Цей авіон жовто-синій і дещо більший за інші. Половина вантажу так сяк влазить. Ми троє, пілот і механік, Дан теж.

Але з авіоном іде зле. Заперевантажено. Гідравіон, як журавель у відомій пісні: „Хвіст витягне, ніс улітне”. До того повна тиша і між порогами мало місця для розгону. Прогулявшись вверх і вділ по річці, рішаємо розвантажувати бодай половину „стоку”. Виволикаємо тяжку батерею, радіо, мотори, скрині з гачками і оливом, відчіплюємо човен. Пробуємо знову летіти. Цей раз, зробили лиш три мандрівки по річці, авіон відривається від води перед самими порогами і злітає. Спочатку летить так низько над ялинами, що я здається міг би зірвати шишки з них, якби мені було до розваг. Потім вище і вище. Під нами як на карті вже знайомий пейзаж мочарів, дуже цікавих визерунків торфяників, ліс, річки.

Амос... „Нечепурні свої хатки розкидав з долею ли-

хою, як п'яний старець торбинки"... Пролітаємо над містом, яке має здається менше, ніж 25 літ. Дим фабрик. Величезний будинок шпиталю. Кругла церква. Гора стружок біля тартаку. Одна головна вулиця-дорога. Сідаємо на озеро.

В аеропорті мене вже жде Лео. Перебираюся в культурну одіж у закамарку „аеропорту”. Сідаємо в авто і їдемо до Руану. Грім і злива, що захопили нас у дорозі, не перешкоджають нам вести розмову. Даю мої фахові поради і спостереження.

Знову „цивілізація”. Готель, кімната із лазничкою, ресторан з білими столиками, джез і далекий гуркіт фабрики.

Нарада з Лео і компанією. Подаю мій фаховий звіт. Вирішаємо знову взяти того рибалку, що курич чай — Люсьєна і ще одного молодця та обслідувати човном річку Белл. За пару днів вирушаємо до Амосу. Амос мале місто з великими крамницями і дуже добрими готелями. Це місто постачає всю околицю всім необхідним для життя у лісі.

Пішов до кіна, де йшов дуже поучаючий фільм з часів боїв піонерів з індіанцями. Вертаючись, вперше зустрів тутешніх індіан. У противагу до страшних воїнів, що засипали хмарами стріл якийсь форт у кіні, це була пара молодих індіан, що йшли тримаючись за руку і оглядали яскраво освітлені вітрини крамниць. Отже мій скальп не прикрасив вігваму червоношкірих.

Готуємось у далеку подорож водою. Беремо лише те, що найпотрібніше. Зі сльозами в очах лишаю мікроскоп. Замість цього пакуємо величезну шинку і бекон, а до того ще скриню помаранчів. З огляду на те, що ми будемо певне жити в наметі, мене дуже зворушила увага до мене Лео, який прислав мені дуже зручне і легке складане ліжко з надуваним матрацом.

Не зважаючи на затьміння сонця, ми поробивши останні закупки вирушили каміоном на північний схід.

Не без труду прикріпили на даху каміона човен. Всю дорогу він намагався зсунутися на бік, поки ми

не підклали під нього всі наші ковдри і спальні торби. Погода чудова. Настрій добрий.

Дорога мало нагадує американський „гай-вей”, але до Сенатеру ще така, як бувші наші шосе до першої війни. В Сенатері пообідали і далі. За яких шість годин доїхали до кінця дороги, яка була сяк так прокладена через ліс. Попри дорогу де-не-де плякати з інструкціями-правилами, як бути обережним з вогнем. Коли пару разів зустрічали авто, то ховали цигарки, щоб часом не натрапити на лісову охорону. Дорога кінчається біля каскадів Седр на річці Белл. Тут народжується місто. Будують бетонний міст. Велика фірма рубання лісу. Часто-густо надлітають авіони з усім необхідним. Раз-по-раз надїздять каміони, трактори, черпалки, машини для будови доріг. Всюди чути лише гуркіт моторів і машин.

Без симетрії, де і якбудь, бараки для робітників. Є навіть крамничка з „кока-кола”, морозеним і всяким барахлом. Нас запрошують ночувати до одного з бараків, чистого, з доброю кухнею і двоповерховими ліжками. Але я, що уникнув життя в бараках будучи „ді-пі”, волю спати у палатці, яку Люсьє і Кузіно вже поставили біля води. Дан відїхав з каміоном.

Прокинувшись поспідали і почали вантажити човен. Чи візьме весь „сток” і нас трьох? Це ж щонайменше яких 1500 фунтів. На нашу радість все влізло і човен навіть не спустився нижче визначеної для нього лінії занурення. Отже не треба розлучатися і робити по дві подорожі.

..Б'ють пороги, місяць сходить...

З обережності поставили менший мотор, бо не знали ніхто з нас цієї річки, хоч і великої і многоводної, але порожистої. Якби не легкий дощик-мжичка, що час-від-часу брався накрапати, то було б дуже добре. Природа тут чарівна. Річка Белл не Гурікана з її убогим лісом і мертвою тишею. Тут, пливучи за водою, обминаємо пороги порослі могутнім лісом, уникаючи бистрин і порогів. Почувається велич північного пейзажу. Кон-

тур верхів лісу дуже нерівний, бо загальну верхню лінію прорізують увесь час високі ялини. Ліс такий густий, що між деревами тяжко пройти. Тому все тягнеться вгору до сонця. Через яких п'ять годин плавби, змінившись пару разів коло стерна і мотора, зупинились ми на якимсь острові. Розпалили тут мокрі дрова газоліном, щоб щось там підсмажити і пообідавши пливемо далі. Чуємо шум водоспаду. Хоч річка й широка, але ми не знаємо шляху і тому пливемо обережно. Шум водоспаду спочатку, як далекий шум моря, стає чим раз виразніший. Бачимо плякат „Portage”. На блясі пейзаж: ліс і водоспад, люди тягнуть човен. Писано мовами французькою, англійською і незрозумілим нам алфавітом по індіанському.

Причалуємо до берега. Розглядаємося за стежкою, це і є „портаж”, або перехід волоком. Перше, що бачимо — великий півзруйнований баркас у лісі. Це сліди краху колишньої фірми, яка з усіми будинками, неабиякою флотою таких баркасів (далі ми ще бачили кілька таких кораблів) засипалася на директорові, чи як там було, і все рибне підприємство, як кажуть, полетіло в трубу.

Обслідуємо чи далеко йти волоком. Яких 500 кроків, щоб обминути водоспад і вийти нижче нього. Розвантажуюмо половину багажу, щоб полегшити човен. Добре розглянувши берег, зарослий чагарником, рішаємо ризикнути пустити човен на ливні скільки буде можна, щоб не нести весь „сток”. Люсьє, який навчений прикрим досвідом, мав тепер пару скриньок цигарок (отже чай був у повній безпеці), сідає сам у човен, а нам каже тримати довжелезну линву і, як він буде гукати, то пускати її помалу; тримаючись за гілки, йому щастить доплисти сливе до початку порогів перед каскадою. Закріпивши линву, біжимо з Кузіно до нього. Розвантажуюмо решту манатків і витягаємо човен. Далі дійсно вже небезпечно плисти.

По той бік каскад, що спадають 15 фітів на ширині яких 30 кроків впоперек цілої річки, лаштуємо намет на місці, де вже, мабуть, і перед тим ставили „кемпи”. Тут же купка березової кори на розпал, трохи картоплі і дві

бляшанки консервів. Це лісова гостинність чи етика подорожних: завжди лишити хоч трохи їжі на місці стоянки, щоб, коли хто приб'ється голодний і стомлений, мав чим підкріпитися. Ми всюди робили так само, лишаючи чи в індіанських хатах, чи на місцях нашого таборування, пару бляшанок консервів, сірники у закоркованій пляшечці, бляшанку бісквітів тощо.

Мої хлопці потроху переносять вантаж, а досвідчений Люсьєн притяг ще зо два десятки залізних штанг які обдер зі зруйнованого байдака. Говоримо голосно,

Намет, ми з осетрами в руках.

бо дуже реве водоспад. Солодко спиться під цей природний гамір. Люсьєн виріс у лісі. Був він і проспектором, і рибалкою, і лісорубом, і мисливцем. Має десь жінку і п'ятеро дітей, але бачить їх зрідка і цим не журиться, „Мені з жінкою не возиться”...

Завзятий і хоче довести компанії, що „коли де є осетри, то я їх спіймаю.” Виїздимо ставити сітку у затоці нижче водоспадів. Я цілком одобрю його вибір місця, бо стомлені намаганнями переплисти водоспад,

осетри мусять тут відпочивати для нових спроб іти вгору згідно неблаганному інстинкту.

Аж тоді устанавлюємо радіо. Кузіно, як мавпа видряпується на височезну березу і закріплює один кінець дроту. Люсьєн рубає високу ялину і ми її устанавлюємо попри саму воду (потрібний напрямок!). Зв'язуємося звичайним способом („Тут Люсьєн, тут Русов і Кузіно! Каскад Кіяск! Каскад Кіяск! Раз два і т. д. Овер!). І чарівня скринька відповідає голосом Лео: „Роджер, Роджер, Овер!” чую, мовляв, добре. Тішитися, що ми вже почали лови і що вже маємо осетрів. „Перша кляса!” — це його улюблений вираз.

Осетрів ловиться багато, але майже всі чорно-сірі — менш цінні. Загативши якийсь бічний струмок водоспаду, маємо басейн для нещасних риб. Нижче водоспаду, де вже трохи менше „розбита” течія, виставили кармаки (яких 600 гачків). Ловляться і на гаки. Мое гідротехнічне спорудження на струмку вже не вміщає всю рибу, тому будуємо клітку з дротяної рідкої сітки в самій річці.

„Не ті індіани, що списами і томагавками воювали з бідолицями”...

Якось я мирно писав після смачного сніданку мої спостереження і приводив до порядку записи вимірів осетрів. Раптом почув несамовите гавкання і крики. В намет вскочив Люсьєн і схопив сокиру (далі буде видно для чого), Кузіно гукнув мені знадвору: „Індіани!” Я ще не лисий і тому, узброївшись у пістоль, рішив дорого продати свій скальп. Згадки повчального фільму про бої з індіанами і про романи Купера і Майн Ріда, якими ми захоплювалися в дитинстві, миттю промайнули у моїй голові. Я був готовий до кривавого бою.

Але це були не ті індіани, що їх описував Купер, чи Майн-Рід. Замість поетичної піроги Гайавати з березової кори, оспіваної Лонгфелом, до берега причалили два моторові човни. В однім старий індіанин, індіанин-пару-

бок і ще хлопець. В другім дівчинка індіанка літ 10-ти і безліч псів, сука з чарівними пухнатыми щенятами, кішка з обрізаним хвостом та пів тузіна кошенят. Вони вивантажуються, щоб переноситися через водопад. Пси гавкають як навіжені. Вітаємося. Старий індіанець говорить дещо гірше мене по англійському і тому ми з ним розуміємося. Дівчинка ходить у нових черевиках по воді як по сухім, перш за все витягаючи суку і щенят. Решта не дуже породистих псів-лайок самі вибігають і нишпорять всюди. Прошу у старого дозволу сфотографувати цю висадку індіан племені альгондів. Його старший хлопець реванжується, фотографуючи нас своїм кодаком. Його кодак кращий за мого.

Люсьєн вже рубає вищезгаданою сокирою голову доброму осетру і ми запрошуємо індіан пообідати з нами за нашим столом, який красується при наметі.

Спільний обід проходить весело, хоч ми мало одні других розуміємо, бо лише старий знає пару слів по англійському, а молодші ні. Мої філологічні знання збагачуються пів тузіном індіанських слів, як „анамуш” — пес, „мане” — осетр, „кінуж” — шупаки і т. п. Замість „люлька миру”, закурюємо цигарки і старий встає, потирає по їх звичаю живіт і каже „гуд”. Це така подяка за обід. Вся компанія їде вже 200 миль і ще буде плисти яких сто миль, щоб відвідати маму, яка лежить у шпиталі в Амосі.

Люсьєн великодушно дає їм кілька галонів газоліни для моторів, щоб, буває, не забракло в дорозі. Я даю нашвидку написаний лист, щоб, добившись до „цивілізації”, індіани його післали до дружини. Люсьєн пояснює мені, що дав їм газоліни, бо індіани, каже, не раз допомагали йому в скрутні моменти і він з ними завжди приятелює. „То дуже чесні люди. І коли щось у лісі станеться, завжди допоможуть.”

Індіани відплили, тягнучи човен за ливну там, де ми вже не рішались плисти.

Цим разом мій скальп залишився цілий і далі прикрашає мою сивіючу голову.

Погода чудова, ловлення риб продовжується. Обслідували річку вниз на яких 15 миль. Відкрили острів не зазначений на нашій мапі і охрестили його по всім правилам St. Natalie. Виляли не берег ведро води, ще й дощинку прибили з написом „Острів Св. Наталія”. Вертаючись, після цього богоугодного діла, бачили лося, який перепливав річку майже там, де виставлені були наші перемети з гаками. Побавилися, кружляючи моторним човном кругом лося, не даючи йому виплисти на берег. Замучили бідного звіря, і коли він таки виліз на берег, то довго не йшов у ліс, а одсапувався. Чудовий звір. Більший від коня, горбатий ніс, вже досить великі роги, світлі ноги.

Осетрів досить для транспорту. Зв'язалися по радіо з Лео. Обіцяв прислати авіон.

Жаліючи нерви моїх евентуальних читачок, уникаю давати вдруге опис масакри осетрів, яка була тут ще кривавіша, ніж на озері Матагамі. Я не належу до товариства охорони звірят, але мені самому не раз шкода тих великих риб, до яких маю симпатію ще з Уралу. Але що зробиш? Праця є праця. Мучити дарма тварин для забави не годиться, але коли для діла, то немає чого проливати над ними крокодилячих сліз.

Авіон з осетрами і нашими листами відлетів.

Докінчую порядкувати перенумеровані шлунки осетрів, гонади, беру кусники плавців для визначення віку. Приготовляю „по нашому” зо три фунти ікри. Чим далі, тим більше переконаюся, що ми маємо дві морфи, або принаймні дві раси осетрів. Тому мені дуже йдеться про докладні виміри, малюнки в кольорах і фотографії. Кузіно вірно допомагає мені в тому. На жаль, він не вміє писати, тому запис веде Люсьєн. З голів осетрів виростає піраміда.

...„Сам сплю, сам лягаю, сам їм, сам гуляю”...

Мої рибалки, забравши половину майна, поплили по річці на північ шукати нових місць для пробних ловів.

Не їдемо всі разом, щоб не переобтяжувати човен, бо річка не певна, багато порогів і бистрин.

Дивно почувати себе цілком самотнім серед пущі. Реве каскад, час від часу гуркотить як далекий грім, перекочуючи каміння, які вода тягне по порогах. Та сама пташка десь співає. Ліс шумить.

Приводжу до порядку записи. Малюю деякі голови осетрів і самий каскад. Готую вечерю з „варок” (голови осетрів), бо якби це побачили мої рибалки, то певно рішили б, що я трохи не при собі. Вони взагалі риби майже не їдять, клопіт, мовляв, приготувляти її і задовольняються, замість свіжою рибою, бляшанкою лосося чи сардинками. Попоївши ікри зі свіжим хлібом і маслом, що привіз авіон, посмакувавши „чорбу” з голови осетра і заївши все те свіжими помаранчами, мирно засипаю під невгаваючий рев порогів.

На другий день після обіду вернулися наші. Знайшли добрий „кауїнь” (чи не від нашого „ковінька” чи „курінь”?) індіанського мисливця. Сток склали до намету коло цього „кауїня” — рубаної хати і приїхали по мене та по решту вантажу. Перед від’їздом приводимо все до порядку. Голови і тельбухи осетрів летять у воду, сьак-так змиваємо кров з дощок, на яких відбулася екзекуція. Збираємо намет і, залишивши кілька консервів і мою пробірку з сірниками, рушаємо далі на північ. Так годиться за лісовою етикетю.

Минаємо острів нами охрищений „Св. Наталія”, трохи крутимося дзигу у водоворотах. Мав рацію Люсьєн, що робимо два переїзди, бо переобтяжений човен ледве чи „викрутився” б. Але наш човен сміло ріже крутежі і легко скаче по порогах. Стрілою пропливаємо „Granits Nagrow” (Гранітові протоки), зазначені на карті „Увага!” Це дійсно мальовниче місце, де річка звужується до яких сто кроків і всією силою води проривається між гранітовими скелями. За кілька годин плавби виходимо на ширше плесо. На березі типовий просік у лісі і хатка з кругляків. Типовий індіанський зимовник.

Заходимо, як до себе у хату, ще й стіл добрий буду-

ємо, взагалі лаштуємося по господарськи, бо передбачуємо непогоду, яку в хаті краще пересидіти, як у наметі. Тут зимою живе індіанець-мисливець, бо на полиці дозвіл на полювання в мовах англійській і індіанській. Черепи ведмедів, бобрів, оленя, лося і інших тварин, як також залози бобра і мошусового щура прикрашують ганок. Остов (риштування) із недовудженими ребрами лося підтверджують, що тут живе мисливець.

Після сну під рев водоспаду, тут така тиша (певне перед 'бурею!'), що будить зі сну.

Рибалки відплили перевірювати сітки, виставлені вчора, і зразу зникли в тумані. Я готую обід. Чую гуркіт мотору авіону. Виходжу і бачу дуже низько гідравіон, який мабуть хоче сісти на річку. Одночасно бачу малий човен з двома людьми. Авіон сів на воду і підплив до наших сходів до води (праця невтомного Люсьєна). Це не наш, але мусів знизитися з уваги на туман. Власник, він же і пілот, каже, що летить аж за озеро Матагамі, але мусить ждати, поки хоч трохи прояснішає. Запрошуюю його в „нашу” хату і на обід.

Підпливає і човен. З нього на наші привітливі жести виходять двоє людей: старший проф. Б. з Оттавського університету, молодий — його асистент. Пливають, веселючі, вже зо два тижні. Обидва ботаніки. На обід прибули і наші рибалки.

...„Гість валізку відчиняє вмить, і добре знаючи зви- чаї тутешні, виймає пляшку з ромом золотим. Гей, весе- ло в будинку лісовім!..”

Гощу гостей свіжою ікрою, — кав'яром. Канапки з маслом і кав'яром мають не аби який успіх у гостей, але не в моїх рибалок. Бачучи, як ми заїдаємо кав'яр, Кузіно виходить. Уєсь його вираз і постать говорять: „От бо- жевільні пани! Сиру ікру їдять!” Люсьєн дивиться на цю трапезу (за яку в Нью Йорку треба б заплатити принаймні 25 доларів) поблажливо, але теж з відразою. Його вираз є такий, який міг би бути у нашого доброго господаря, коли б один з почесних гостей за столом, витяг би з кишені жабу і став її заїдати з апетитом.

Приємно серед пущі і півдиких лісовиків побалакати з колегами про спільних знайомих, спільні інтереси та досліди.

Роз'яснилося. Користуюся несподіваною „поштою”, щоб післати листа до дому. Авіон відлітає на північ. Наші вчені відпливають на південь вверх річкою Белл. Даємо їм всі потрібні вказівки, — як, де, якого берега триматися. Люсьєн і Кузіно довго не можуть заспокоїтися від обурення, що „таким вченим професорам уряд навіть мотора не дав, мусять їхати на веслах”. Я міркую, що наша приказка: „наука в ліс не веде” в нашім випадку має якраз протилежний сенс: наша наука-біологія таки якраз у ліс веде.

Перебувши пару днів у гостинній порожній хаті і переконавшись, що ловлення не виправдує витрати часу і праці, наказую звивати табор і плисти далі на північ.

Феєрична подорож, або „...байдаки спускали і за острів Тендер випливали...”

Рано вранці, спакувавши „сток”, який завдає нам стільки клопоту, вирушаємо. Нам здебільшого дуже „везло” під час подорожі; після ясної, але непевної погоди, — чудовий день. Легкі білі хмарки, річка як дзеркало. Найдрібніша гілочка відбивається у воднім плесі.

Я жермую, Люсьєн сидить спереду і час від часу показує рукою то вліво то праворуч, кудюю краще і безпечніше плисти. Правда, порогів немає, але є крутежі і бистрини. Річка то поширюється сливе в озеро, то знову звужується. Гострий зір Люсьєна щось бачить: „Оріньяль!” (лось) — кричить він, показуючи на ледве помітну крапку. Дивлюсь у далековид і дійсно бачу голову лося у воді. З найбільшою швидкістю мотора наближаємося до лося на яких 50 кроків. І я і Люсьєн клацаємо фотоапаратами, коли лось, ні трохи не лякаючись, виходить на беріг і ліниво йде до лісу.

Обідаємо на крутім беріжку, розклавши ватру. Для швидкості смажимо яєшню з шинкою і варимо каву з

молоком. Пробуємо зорієнтуватися по карті, де ми і чи далеко до озера Таїбі. Ще найменше яких 60 миль. Тому рушаємо далі. Знову Люсьєн показує дві крапки. Наближаємося і бачимо ідилічну картину, як мама-лосиха („корова” як кажуть тут і на самицю лося і на ікр’яну

Лось хоче їсти коріння водяних лелій.

самицю осетра) вчить мале лосеня пастися під водою і відшукувати солодке коріння водяних лелій, чи як у нас кажуть — „жовтих кувшинок”. Бере свою дитину за карк і занурює в воду. Їх голови зникають у воді, і не виринають довго. Я думаю, що вони нам на злість втопилися. Ні, таки виринають, відсапуються і знову „підводно” пасуться. Крім солодкої їжі вони цим самим рятуються від їхніх і наших запеклих ворогів — мух і комарів. Помічають нас на віддалі яких 40 кроків. Мама ліниво виходить на берег, а лосеня нашорошує свої величезні пухнаті вуха і розглядає незнаних йому звірів —

нас. Неохоче лише солодке коріння і, дожовуючи остан-
не плентається за мамою в чагарники.

Таких зустрічей було за цей день ще з десяток: то самітні самці (вони тепер не є небезпечні, але восени під час риковища не раз нападають навіть на людину), то самиці з одним або двома телятами.

Люсьєн оповідає відповідні історії зі своїх пригод з лосями і дає до того гастрономічні пояснення, яке м'ясо лося є найсмачніше і як його приправляти. Я цілком погоджуюся з ним, бо раз вже коштував лося, якого вбили в наших лісах на Чернігівщині і кілька разів у Канаді. У протилежність до оленя чи сарни його м'ясо дуже м'яке, як телятина. Я оповідаю моїм рибалкам що сто літ тому офіцери носили білі з лосиної шкіри штани („лосіни”). Їх мусіли добре намочити теплою водою перед одяганням, щоб тісно прилягали до ніг. Як ці бідолахи — раби моди могли вилазити з цих штанів, я не міг дати задовільної відповіді.

На жаль ці розмови нагнали на нас не аби який апетит, якому не мало сприяла і наша вже чотиригодинна плавба після сніданку. Озера Таїбі як нема, так нема, хоч як ми не вимірюємо віддаль на подертій карті. Заздримо тепер тим ботанікам, що гостювали в нас — у них були аерофото-карти, на яких легко орієнтуватися. Знову висаджуємося на берег і готуємо підвечірок. Підкріпивши тілесні сили, з новою енергією пливемо далі. Знов лосиха з лосеням. Найсимпатичніше в малого — це його великі нашорошені в наш бік вуха і наївні карі очі. Видно, що ці звірі ще не знають, який то страшний їх ворог людина. Ми їх не займаємо, бо поперше це не в сезоні, а подруге — ми не маємо що робити з таким великим звірем. Забити сокирою пливучого лося, щоб з'їсти лише кілька кусників м'яса не годиться.

Плеса, бистрини, чудовий ліс. Біло-рожеві хмарки, бо вже вечоріє, тепло. Нарешті помічаємо, що річка по ширюється в озеро і розуміємо, що входимо в озеро Таїбі.

Відпочиваємо на високих березі. Там видно рештки

старого індіанського селища. Але, мабуть, індіанці тут давно не живуть, бо все заросле чагарником і лише де-не-де рештки якихсь споруд. Звідси чудовий вид на все озеро і майже на всі річки, які в нього впливають з усіх сторін. Зітлілі кости лосів та іншої звірини показують, що тут давно не було вже людей. Нам тут не подобається: трава, кущі, отже сила комарів і мух. Про цих малих створинь далі подам докладні міркування.

Рішаємо ставати табором на другому березі озера, де бачимо скелястий берег без трави (не буде вогко!), це відкрите місце мусить провівати вітерець (не буде там мух і комарів).

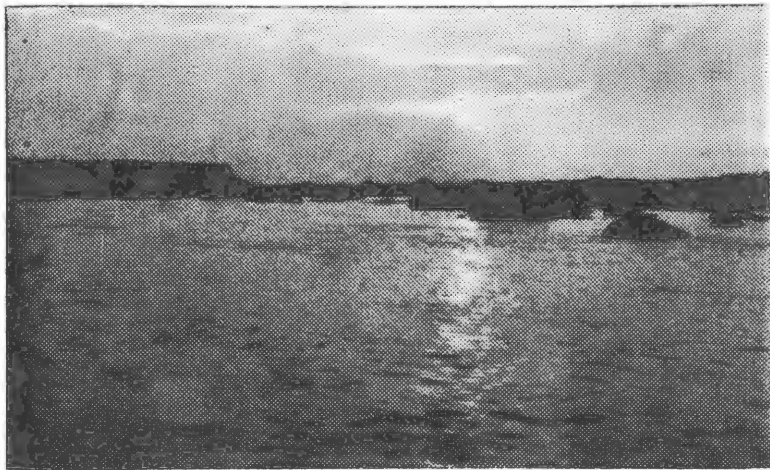
Нашвидку ставимо один намет. Пізніше ми ще поставили вхід, до входу ще й другий, так що у нас було де окремо спати й їсти, а піч була посередині, так що гріла в разі потреби обидва „покої”.

Кілька днів пішло на обслідування озера, ставлення сіток і переметів (кармаків). Дні теплі і лагідні. Навіть купаюся в озері, бо вода має 19° Ц. Очевидно уставили радіо, при чому Кузіно на доказ теорії Дарвіна (очевидно в інтерпретації безбожників) видряпався як мавпа на таку високу ялину, що наше радіо говорило досконало. Спробували якось сполучитися з Руаном. Звичайний заклик: „Тут Таїбі озеро, тут Люсьєн. Тут Русов. Тут Кузіно! Овер!” І чарівна скринька відповідає голосом Лео: „Роджер! Це ви? На озері Таїбі? Досконало!”. Воно все таки приємно знати, що тут серед диких озер і лісів, річок ледве намічених на картах, лосів, мух і комарів ми не самі, і що хтось десь там за сотні миль від нас чекає вістей від нас, і що в разі чого ми не покинуті на призволяще.

Ловлення осетрів у Стуржеон річці, в Індіян річці і на самім руслі Белл річки іде прекрасно. Об'їжджаючи снасті, бачимо сливе щодня лосів. Для нас це вже таке звичайне явище, як побачити автомобіль у місті. Вечорі довгі. В одинадцятій годині ще можна добре читати надворі. У палатці теж, бо у нас дуже сильна лампа, вона і світить і гріє.

Не слід довір'яти північному літу. Тут сонце світить та не гріє, особливо, як повіє холодний північний вітер. Але цей вітер ми любимо: він приносить суху і ясну погоду, і коли лише обійти наш мис і сховатися на південнім боці у малій затоці, то тепло і затишно. На вітрі ми в теплих козушинках, а за вітром у затоці голі і купаємося.

„Jedes Tierchen hat sein Plaesirchen”... (Кожна звіринка має свою забавоньку). Цей архитвір я подав до французьких журналів, але для повности моїх спогадів про мою мандрівку на північ Канади не можу не згадати і тут.

11 годин ночі на півночі

Я вже не раз згадував, що нашими головними ворогами на півночі були не білі чи чорні ведмеді, не рисі і не інші страховища північних дебрів, але мухи, комарі і їх родичі. Під час моєї подорожі я дуже добре зрозумів, чому Мойсей, бажаючи зворушити „тверде серце фараона”, попри інші біди для Єгипту, наслав не якихсь страшних звірят, а мух. Зрозумів я також, чому наше бюро повело не абияку акцію проти цих двокрильців, які обезлюднюють цілі райони північної Канади для туристів.

Тому, користаючися від'їздом моїх рибалок на візитацію сіток і кармаків, подаю ці ентомологічні спостереження, вигідно сівши на окринці від консервів і користуючись, замість стола, скринею від нашого мотору.

Оминаючи ентомологічні розвідки щодо двокрильців (а по-просту мух), додаю деякі практичні спостереження з практичної біології цих тварин, званих не без підстав у Сибірі „гнусом”. Не забуваймо також, що одною із кар в сибірських концтаборах є „ставлення під комарика” на цілу ніч голої людини.

Найбільшим представником з цієї дуже численної групи двокрильців, тут є овад або гедзь, згаданий у „Наталці Полтавці” (Наталко, не згедзгайся!). Тут йовзуть „таон”. Але діло не в назві. Ця муха нападає зигзагом, навіть переганяючи моторовий човен, сідає на незахищені органи мандрівця, кусає злісно, якщо моя долоня не встигає скінчити життєвий шлях мерзкої тварини.

Менший гедзь має іншу тактику. Він має прекрасні русальчато- зелені очі і темні крила. Його тактика така: Напрактикувавшись на волохатих мешканцях пуші лосях, оленях, козах, ведмедях і др., ця муха залазить у волосся і кусає безпощадно.

Не зважаючи на мій поважний вік і стаж, я не є лисий і тому моя голова була не злим полем для вправ цього злобного двокрильця. В наслідок укусу робиться гуля завбільшки половини морелі. Роздряпана, ця гуля за пару тижнів зникає.

Велика сіра муха, звана тут „козячою” (*mouche de chevreuille*) не кусає, але відкритою компанією обпадає незахищені частини тіла і облизує літ („*De gustibus non est disputandum*”). Тварина у всякому разі нешкідлива.

Домашня муха (*Musca domestica*) не зважаючи на те, що у нас не було фактично „дому”, не лише лоскоче, але й кусає боляче хоч це ще й не осінь, коли то, — як відомо, мухи особливо злі.

Комар, оспіваний у наших піснях, („Ой що ж бо за шум учинився, що комар тай на мусі оженився”) жа-

лить неприємно, але, як Святослав, попереджує, мовляв, „іду на ви”. Пишучи ці рядки, я забив 186 цих комарів. Пробував вживати їх для пунктації (жрапки, протинки, знака запитання), але редакція мого твору це відкинула б, мовляв, це занадто декорує сторінку. Ці комарі жалють без пардону. Подаю мало відоме ентомологам зауваження: Крім людської крові (чи інших теплокровних тварин) самиці комарів (Maringuens, alias Moustiques, alias Cousins) мають замилювання до всього теплого. Досить зварити юшку, напр. з голов осетрів, чи каву з молоком і відійти в намет, щоб взяти цукор чи ложку, як, повернувшись, знайдете у відповіднім казанку густу кашу з утоплених і зварених комарів.

Мала чорна мушка є шкідлива, прокусує шкіру і, уносячи кавалок нашої плоті, встигає здебільшого безкарно уникнути фатально удару нашої долоні. Наслідок її укусу: тече обильно людська кров і робиться гуля на пів доброї полтавської черешні.

Є ще мала мушка, майже невидима — жигавка, або по тутешньому „Vgulot”. Вона нагадує слугу в славнім романі Жюль Верна „В 80 днів довкола світу” — званого „Паспарту”, такого, що всюди лазив, бо дійсно ця муха пролазить навіть крізь „fly net”, гостро жалить і зникає у невідомім напрямку. Наслідок: кілька мінут пече і овербить ужалене місце. Отже деякі зі звірят (bibit) люблять нас, людей (гомо сапієнс) — п'ють нашу кров, чи лижуть наш піт. Інша серія „бібіт” (тваринок) має спеціальне уподобання до наших харчів („стоку”) і продуктів нашого лову.

Крім мух зелених, є ще сині, золоті і інших барв — їх повинні знати з моїх викладів прикладної, лісової зоології мої студенти Подебрадці.

Миша „з білими лапками” розкошує у скрині зі солодкими бісквітами. „Свіс” — подібний до нашого суслика дуже цікавиться нашими скриньками з медом (картоновими) і є особливо охочий до кленового сиролу і конфітур. Прокусивши дірочку у тих коробках від солодощів, він частинно їх їсть, а частинно лишає сліди

своїх лапок на брезенті, в який закутані продукти нашого „стоку”. Але це все дрібнота, про яку не варто й згадувати. Є й інші, більші звірята, які шукають попри наш табір своїх „Plaesirchen”.

Сьогодні рано, як завжди, поїхали мої рибалки „візитувати” сітки, а я, подібно до опису Рутульця в Енеїді, „напившись із румом чаю, смачно по сніданку спав.” Збудила мене муха, яка, влізши в ніс, намагалася вилізти через вухо, що є анатомічно неможливе. Добивши муху, я виглянув з намету, чи не вертаються наші рибалки. Замість „наших” я побачих середніх розмірів ведмедика, який намагався вкрасти шинку, яка мальовничо висіла на підпорах нашої радіо-антени поруч із свіжо випраними сорочками і рушниками. Радіоантена здригалася і незабаром наша шинка (сніданок — яйця з шинкою!) опинилася в зубах злобного звіря. Це вже було занадто для мене. Як Іул Енеевич у Котляревського, я „схопив камінчик, прицілився, заплющив очко, приложився і по лобу Невтеса — хвись”. На жаль, ефект був не той самий, що в Енеїді („хвастун бездушний повалився, а у Троян дух звеселився”...), бо ведмедик докірливо глянув на мене і, не випускаючи з рота шинки, взяв курс на ліс. Моя пістоля була в куфрі, куфер під ліжком, а ліжко під пологом від мух. Тому, згадуючи правило: „лорив не терпить перерви”, я мов Давид, став метати каміння і гарячі поліна у злодія.

Ведмідь набрив на нашу сітку, яку ми виставили, щоб просихала, попри узлісся, і під безперервним градом каміння і полін, які зловісно шипіли в калюжах, заплутався у сітці. Подерши її як павутиння і виплюнувши шинку, „со срамом” (mit Spott und Schande) втік до лісу.

Палаючи бажанням помсти за недожовану звірем шинку і озброївшись сокирою, яка завжди була на похваті, я пустився за ним. Але тут ліс мало чим нагадує німецькі парки і далі двох кроків годі було вдертися. Піднявши недожовану і дещо ушкоджену зубами звіря шинку, ще кілька разів побажавши трясці мамі ведме-

дика і з сумом оглядаючи подерту сітку, — я взявся готувати обід з відбитої шинки.

Очевидно, ми всі три заприсяглися не їсти, не пити і не курити, доки не віддячимося ведмедю за сітку і за шинку. Після цього сіли обідати. Потім закурили.

„Надлетіла шуря-буря, вона ж того комарика з дуба здула”...

Наше мирне життя з ловами осетрів, в яких мое до свідчене око впізнає, що маємо тут справу з двома „табунами”, якщо не з двома расами чи навіть „морфами” осетрів, перериває сильна буря. За цих два місяці, що ми мандруємо на півночі Канади, нам очевидно не завше світило сонце, бували й дощі. Але справжній буревій нас потривожив лиш тепер.

Як завше, вранці поїхали „візитувати” сітки і кармаки. На кармаки з насадою не бере. Сітки дають добрий улов.

Вертаємося з повним човном осетрів. Наш човен (каное) починає вже плитати по хвилях. Під вечір, хоч ще й ясно, вітер переходить у бурю. До того дощ став накрапати. Перш за все треба рятувати човен — наш вірний човен, який в разі чого може нас довести чи до Матагамі чи до Седре. Його безумовно хвилі розіб'ють об скелистий берег. По пояс у воді, хоч і не дуже холодній, витягаємо наш човен на беріг. Дощ, вітер і хвилі. Треба рятувати радіо. Це ж наше сполучення з „цивілізацією” і в разі чого порятунок. Пірве буря дріт бездротяного телефону — пропало сполучення. Так с'як укріпили антени, додавши ще дві „ноги”, і перевірили дріт, що йде до намету.

Осетри! Їх з кліткою так б'є об берег і то скелистий, що зробить з нашого улову „мармеляду”. Напруживши всі наші сили, витягаємо дротяну сітку з приголомшеними осетрами на берег і так-сяк уміщуємо їх у калюжі поміж камінням вщерть повних дощевою водою. Риби видимо задоволені, що мають спокій.

Тепер намет. Поки ми поралися негайними справа-

ми, один бік палатки вже зірвало, і вона тріпотить на вітрі, як крило підстреленого птаха. Піч перекинуло і залляло водою. Ми поставили наш намет на каміннім березі, укріпивши кілки камінням. Поки була добра погода, він добре стояв. Але тепер довелося під торохтіння грому і при світлі сліпучих блискавок затяжувати нижчі пологи камінням і стовбурами. Здається все в порядку. На дворі ще не темно, хоч уже 11-та година. У нас в наметі горить лямпка і добре гріє. Непромокальні гумові одяги скинуті в куток. Піч знов поставили і розпалили. Смажиться шинка, кипить чайник. На дворі громи, блискавки і рвучкий вітер. У нас ясний вогонь і спогади ясні...

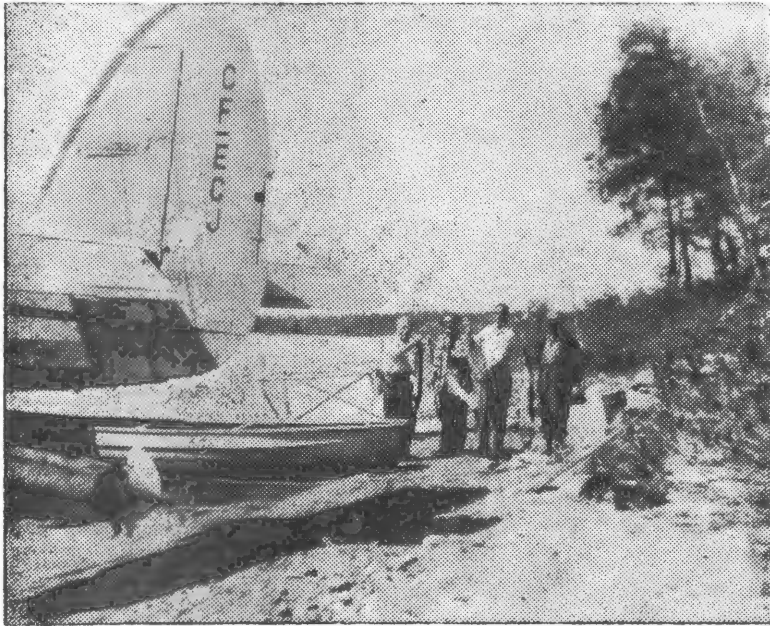
Наше раювання порушується тим, що в намет під моє ліжко тече „поток нескований зимою”. Зі сумом бачимо, що в цім струмку плаває напів заллята скриня з макаронами, на якій виразно написано „Keep dry — Тепіг аи сек” (тримати в сухому місці!). Засипаю під дзюрчання струмка під моїм ліжком.

Другий день бурі. Дощ і північний вітер холодний, але він мусить розігнати хмари й тоді „загляне сонце і в наше віконце.” Не без суму помічаємо, що під покровом ночі скриня з пакетиками чаю (розуміється з написом „Кіп драй — тенір о сек) виплила за течією мого підліжкового потоку і потонула в озері, яке утворилося в другій паланці (в „сальоні”). Робимо порядки з наметами й осетрами. Буря викинула на берег якийсь піврозбитий човен. Люсьєн розрубав його навпоперек і в цей спосіб наш „сальон” збагатився і столом і лавкою. Осетрів перетранспортуємо у „тропічну” (захищену) затоку і вміщаємо у вигідну клітку (вигідну для нас, а не для наших полонених, які скоро мають летіти до Руану).

Зв'язалися по радіо з Лео. Він знає, що маємо клопіт на нашій відлюддю і бурю. Обіцяв післати авіон і розпитує, чи нам чого не бракує. Ні, хіба що пришліть бензини. Обіцяє. Північний вітер не обдурив нас: холодно, але ясно. Перевірили і полагодили сітки, які добре витримали бурю.

Авіон. Кдужляе над озером. Шукае нас. Сідае і захо-
дить у нашу „тропічну гавань”. Пошта, свіжий хліб,
м’ясо, помаранчі, бензина для моторів.

Комарі, яких буря була кудись здула, набралися від-
ваги, тому не можна насолоджуватися абсолютно тихим
вечором. Сидимо в наметі при яскравому світлі лямп
і читаємо листи. Люсьєн з гордістю показує мені листа
від своєї індіянки, писаний англійською мовою. В кінці
листа виразний відбиток губ і два рядки хрестиків, які

Озеро Таїбі. Вантажимо осетрів

означають кількість післаних поцілунків. Він не без тру-
ду читає похиле і чітке письмо і рече: „прекрасна річ —
любов!”

За кілька днів знов наловили досить осетрів і вва-
жаємо, що досвідні лови на цьому озері дали цілком за-
довільні результати.

На березі нашої „тропічної” затоки, купаючись, я
надибав багато оригінального по формі каміння. Це малі

„голиші” певне зі закам’янілої глини і мають форму, наче б хто ляпав твердіючим гіпсом на стілі, або як великі і малі краплі меду, поки не злилися в одну пляму. Назбиравши їх досить, я був вражений тим, як вони нагадують древні перуанські барельєфи. Наш український орнамент є переважно флорального характеру і його прасазками були квіти і листочки. Для германського орнаменту більш характерним є звіринний орнамент (коники, півники). Чи не могли ці камінці дати початок „летреальному” (як що так можна сказати) орнаменту і стилізації цих уже самою природою „відлитих” у формі чоловічків, звірят, пташок, риб чи інших часто дуже складних фігурок? Але це можна буде розібрати аж у місті, порівнявши з репродукціями перуанських, мексиканських чи ацтекських орнаментів і божків.

Тепер далі ловимо осетрів. Прибув більший авіон. Спакувалися і, щоб не плисти далі на північ по річці Белл (досить порожистій), що взяло би днів зо два, летимо на озеро Матагамі. Там вивантажуємося у знайомій нашій хатці. П’ємо воду з нашої крижаної криниці.

Я вже це озеро і його осетрів знаю, тому лишивши на днів десять Люсьєна і Кузіно, відлітаю з пільотом і механіком на південь до Амосу. Під час льоту, наче на прощання, бачимо величне і страшне явище лісової пожежі. Дим, знизу рожевий, повзе все далі і далі, його прорізують язики то червоного то рожевого полум’я. Прохаю пілота підлетіти дещо ближче, бо пожежа дещо ліворуч від нашого напрямку. Каже, що небезпечно. Дим бачимо під час всієї подорожі.

В Амосі переодягаюсь, спаковую колекції, які посилав сюди разом з осетрами і пересідаю у малесенький двохмісцевий авіончик і з тим же пільотом лечу до Руану, де вже мене чекає Лео.

Знову готель з лазничкою замість „підліжкового струмка”, джез замість „ци-дрим цим цим” пташки, і потяг до Монтреалу.

Прощай північ.

